

XX ASR INGLIZ ADABIY AN'ANALARIDA MIFOLOGIK STRUKTURALAR:
T.S.ELIOT IJODI MISOLIDA

Farxodova Shahzoda

Samarqand davlat chet tillar instituti 2-bosqich magistr

Abstract: *Ushbu maqolada T.S. Eliot she'riyatida mifologik simbolizmning o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, Eliotning "The Waste Land" (1922) poemasi misolida zamonaviy jamiyatning ruhiy inqirozini ifodalashda mifologik motivlardan foydalanish usullari o'rganiladi. Fisher King afsonasi, vegetatsiya miflari (Adonis, Osiris, Tammuz), Tiresias obrazi, Philomela hikoyasi, Grail afsonasi hamda Sharq diniy-falsafiy ta'limotlari (Buddizm, Upanishadlar) poetik matn tarkibida tahlil qilingan. Shuningdek, Eliotning "An'ana va individual iste'dod" esseida ilgari surilgan an'ana nazariyasi bilan mifologik usul o'rtasidagi bog'liqlik yoritiladi.*

Keywords: *T.S. Eliot, modernizm, mifologik simbolizm, "The Waste Land", Fisher King, Tiresias, Grail afsonasi, vegetatsiya miflari, Upanishadlar, an'ana nazariyasi.*

T. S. Eliotning she'riyati va tanqidiy yozuvlari yigirmanchi asr modernizmining rivojlanishida markaziy o'rinni egallaydi va uning ijodining o'ziga xos xususiyatlaridan biri zamonaviy hayotning holatini talqin qilish uchun mifologik simbolizmdan doimiy va murakkab foydalanishdir. 1888-yilda Missouri shtatining Sent-Luis shahrida tug'ilgan va keyinchalik 1927-yilda Britaniya fuqarosi bo'lgan Eliot misli ko'rilmagan ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy g'alayonlar bilan ajralib turadigan davrni boshdan kechirdi. 1914-yildan 1918-yilgacha davom etgan Birinchi jahon urushi, an'anaviy diniy va axloqiy asoslarning qulashi va sanoat va shahar hayotining tez kengayishi uning badiiy qarashlarini chuqur shakllantirgan madaniy parchalanish tuyg'usini yaratdi. Eliotning she'riyati bu inqirozga an'analardan voz kechish bilan emas, balki afsonaning ramziy tili orqali unga qayta qo'shilish bilan javob beradi. Uning ijodida afsona zamonaviylikni tushunish usuliga aylanadi, zamonaviy dunyoning parchalanishi, begonalashishi va ma'naviy bo'shlig'ini ifodalash va baholash mumkin bo'lgan asos yaratadi.

Eliotning afsonadan foydalanishi uning an'analari nazariyasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u buni 1919-yilda yozgan "An'ana va individual iste'dod" esseida eng mashhur tarzda ifodalagan. Ushbu esseida Eliot o'tmish hozirgi zamon orqasida yotgan narsa emas, balki uning ichida tirik va dinamik mavjudlik sifatida mavjud bo'lgan narsa ekanligini ta'kidlagan. Uning uchun o'tmishning buyuk asarlari har bir yangi san'at asari o'z o'rnini egallaydigan bir vaqtning o'zida tartibni hosil qiladi. Afsona, bu ma'noda, eskirgan hikoyalar to'plami emas, balki insonlarning o'z tajribalarini qanday tushunishini shakllantirishda davom etadigan ramziy tizimdir. Qadimgi va o'rta asr afsonalariga tayanib, Eliot zamonaviy hayotni kengroq tarixiy va ma'naviy kontekstda joylashtira oldi, uning insoniyat hayotining avvalgi shakllari bilan uzviylikni va ulardan ajralib chiqishini ochib berdi. Eliotning mifologik usulining eng

mashhur namunasi 1922-yilda, Jeyms Joysning “Ulyess” asari bilan bir yilda nashr etilgan “The Wasteland”dir. T. S. Eliot tomonidan yozilgan “The Waste Land” (1922) XX asr modernistik she’riyatining eng muhim asarlaridan biri hisoblanadi. Ushbu poema an’anaviy syujetga ega bo‘lmagan murakkab kompozitsiyaga ega bo‘lib, unda turli obrazlar, madaniy ishoralar va mifologik motivlar orqali zamonaviy jamiyatning ruhiy inqirozi tasvirlanadi. Asar besh qismdan iborat: “The Burial of the Dead”, “A Game of Chess”, “The Fire Sermon”, “Death by Water” va “What the Thunder Said.” Har bir qismda turli obrazlar va epizodlar orqali insoniyatning ma’naviy bo‘shligi, madaniy tanazzul va ruhiy iztiroblari tasvirlanadi.

Asarning birinchi qismi — “The Burial of the Dead” — zamonaviy dunyoning ruhiy bo‘shligini tasvirlash bilan boshlanadi. Bu qismda bahor fasli odatda yangilanish ramzi bo‘lishiga qaramay, aksincha ruhiy iztirob va xotiralar bilan bog‘liq holda tasvirlanadi. Eliot bu yerda insoniyatning o‘z tarixiy ildizlari va madaniy merosidan uzilib qolganini ko‘rsatadi. Turli epizodlar orqali urushdan keyingi Yevropa jamiyatining ruhiy inqirozi tasvirlanadi.

Ikkinchi qism — “A Game of Chess” — insoniy munosabatlar va shaxsiy hayotdagi bo‘shliqni ko‘rsatadi. Bu qismda boy va hashamatli muhitda yashovchi ayol hamda oddiy ishchi ayollar hayoti tasvirlanadi. Eliot bu kontrast orqali zamonaviy jamiyatda insoniy aloqalarning zaiflashganini ko‘rsatadi. Qahramonlar o‘rtasidagi dialoglar orqali ruhiy yolg‘izlik va tushunmovchilik hissi aks etadi.

Uchinchi qism — “The Fire Sermon” — zamonaviy shahar hayotining ma’naviy tanazzulini tasvirlaydi. Bu qismda Temza daryosi bo‘yidagi manzaralar orqali insoniy ehtiroslar, axloqiy tanazzul va ruhiy bo‘shliq tasvirlanadi. Eliot bu epizodlarda qadimgi diniy va mifologik obrazlarni zamonaviy hayot bilan solishtiradi.

To‘rtinchi qism — “Death by Water” — qisqa epizod bo‘lib, unda dengizda halok bo‘lgan Phlebas obrazining taqdiri tasvirlanadi. Bu epizod inson hayotining o‘tkinchiligi va vaqtning o‘tishini ifodalaydi.

Asarning oxirgi qismi — “What the Thunder Said” — ma’naviy qutqarilish g‘oyasini ifodalaydi. Bu qismda qahramonlar ruhiy najot izlaydilar va turli diniy hamda mifologik ramzlar orqali insoniyat uchun yangilanish imkoniyati ko‘rsatiladi. Shunday qilib, “The Waste Land” asari an’anaviy syujetga ega bo‘lmagan bo‘lsa ham, turli epizodlar orqali zamonaviy jamiyatning ruhiy inqirozi va madaniy bo‘shligini chuqur badiiy tahlil qiladi.

“The Waste Land” she’rining asosiy strukturasi Fisher King (Jarohatlangan qirol) afsonasi bilan bog‘liq. Bu afsona o‘rta asr Yevropa mifologiyasida keng tarqalgan bo‘lib, unga ko‘ra qirol og‘ir jarohat olganida yoki ruhiy tanazzulga uchraganida uning yerida ham hosildorlik yo‘qoladi va butun hudud bepushtlikka duch keladi. Bu yer “waste land”, ya’ni bepusht yer deb ataladi. Eliot ushbu mifologik motivni zamonaviy Yevropa jamiyatining ruhiy inqirozini tasvirlash uchun qo‘llaydi. Birinchi jahon urushidan keyingi Yevropa jamiyati Eliot uchun ruhiy jihatdan vayron bo‘lgan makon sifatida tasvirlanadi. She’rning bosh qismida ushbu mifologik ramz quyidagi satrlarda ifodalanadi:

*“What are the roots that clutch, what branches grow
Out of this stony rubbish?”*

Bu satrlar quruq, bepusht va hayotsiz yer tasvirini beradi. Bu yer metaforik ma'noda zamonaviy jamiyatning ma'naviy bo'shligini ifodalaydi. Fisher King mifologiyasida ham qirolning jarohati tufayli tabiat hayotiy kuchini yo'qotadi. Eliot ushbu mifologik struktura orqali zamonaviy insoniyat o'zining ruhiy ildizlaridan uzilib qolganini ko'rsatadi.

She'rda qadimgi vegetatsiya miflari ham muhim o'rin egallaydi. Qadimgi madaniyatlarda hosildorlik xudolari — masalan Adonis, Osiris yoki Tammuz — o'lib yana tiriladigan xudolar sifatida tasvirlangan. Ularning o'limi qish faslini, qayta tirilishi esa bahorni anglatadi. Eliot ushbu mifologik an'anani zamonaviy jamiyatdagi ruhiy tiklanish ehtimoli bilan bog'laydi. She'rning mashhur boshlanish satrlari aynan shu mifologik motiv bilan bog'liq:

*“April is the cruellest month, breeding
Lilacs out of the dead land.”*

An'anaviy mifologiyada bahor yangilanish va hayot ramzi hisoblanadi. Biroq Eliot bahorni “eng shafqatsiz oy” deb tasvirlaydi. Chunki bahor o'tmish xotiralarini va ruhiy azoblarni uyg'otadi. Bu paradoksal tasvir orqali Eliot zamonaviy insoniyat yangilanish jarayonini ham og'riqli deb his qilishini ko'rsatadi.

She'rda muhim mifologik obrazlardan biri Tiresias hisoblanadi. Yunon mifologiyasiga ko'ra, Tiresias ko'r payg'ambar bo'lib, u erkak va ayol hayotini ham boshdan kechirgan. Shu sababli u insoniy tajribaning har ikki tomonini tushunadigan don ishmand sifatida tasvirlanadi. Eliot she'rda Tiresiasni universal kuzatuvchi sifatida tasvirlaydi:

*“I Tiresias, though blind, throbbing between two lives,
Old man with wrinkled female breasts...”*

Tiresias obrazining muhim jihati shundaki, u she'rning turli epizodlarini bog'lovchi markaziy figura sifatida ishlatiladi. Eliot o'zi ham shunday yozgan: Tiresias she'rning asosiy “birlashtiruvchi ongidir”. Bu obraz orqali muallif insoniyat tarixidagi turli davrlar va tajribalar o'rtasida bog'liqlik yaratadi.

She'rda yunon mifologiyasidagi Philomela hikoyasiga ham ishora qilinadi. Bu rivoyat qadimgi yunon tragediyalarida uchraydi. Hikoyaga ko'ra, qirol Tereus Philomelani zo'rlaydi va uning tilini kesib tashlaydi. Keyinchalik Philomela bulbulga aylantiriladi. Eliot bu mifologik voqeani quyidagi satrlar orqali eslatadi:

*“The change of Philomel, by the barbarous king
So rudely forced...”*

Bu satrlar qadimgi zo'ravonlik hikoyasini zamonaviy jamiyatdagi axloqiy tanazzul bilan bog'laydi. Philomela obrazi zo'ravonlik va insoniy azobning ramzi sifatida ishlatiladi.

She'rning “The Fire Sermon” qismida Buddaning mashhur ta'limotiga ishora qilinadi. Budda o'z nutqlaridan birida insoniy ehtirolarni “olov” bilan taqqoslaydi. Eliot ushbu metaforani zamonaviy jamiyatning shahvoniy va ma'naviy tanazzulini tasvirlash uchun ishlatadi. She'rda bu motiv quyidagi satrlar bilan ifodalanadi: *“Burning burning burning burning”* Bu satr Buddaning ta'limotiga to'g'ridan-to'g'ri ishora hisoblanadi. Eliot uchun bu “olov” inson ehtirolari va ma'naviy iztiroblarning ramzidir.

She'ring oxirgi qismida Eliot hind falsafasi va Upanishadlarga murojaat qiladi. Bu qism insoniyat uchun ruhiy najot g'oyasini ifodalaydi. She'rda quyidagi mashhur satrlar keltiriladi: *“Datta. Dayadhvam. Damyata.”*

Bu so'zlar qadimgi Brihadaranyaka Upanishaddan olingan. Ularning ma'nosi quyidagicha:

Datta — berish, saxovat

Dayadhvam — rahm-shafqat

Damyata — o'zini nazorat qilish

Eliot ushbu diniy falsafani zamonaviy jamiyat uchun ruhiy tiklanish yo'li sifatida ko'rsatadi.

She'ring yana bir muhim mifologik manbasi Holy Grail afsonasi hisoblanadi. Grail — bu muqaddas kosa bo'lib, u ruhiy najot va poklanish ramzi hisoblanadi. Eliot she'rda bu afsonani Fisher King mifologiyasi bilan bog'laydi. Quyidagi satrlar ruhiy qurg'oqchilikni ifodalaydi: *“Here is no water but only rock”* Bu tasvir ruhiy najotning yo'qligini va insoniyatning ma'naviy inqirozini ko'rsatadi.

Eliot taqdim etganidek, zamonaviylik ushbu afsonaviy va diniy tuzilmalar bilan aloqani yo'qotish bilan tavsiflanadi. *“The Wasteland”* da yashovchi qahramonlar buzilgan marosimlar va bo'sh imo-ishoralar dunyosida harakatlanadilar. Jinsiy munosabatlar mexanik va quvonchsiz, diniy ramzlar bo'sh va muloqot ma'nosiz suhbatlarga bo'linadi. Ushbu fonda she'rdagi mifologik ma'lumotlar oson yechimlarni taqdim etmaydi, balki bir vaqtlar muqaddas rivoyatlar bilan tuzilgan dunyo va ma'naviy yo'nalishini yo'qotgan hozirgi zamon o'rtasidagi qarama-qarshilikni ta'kidlaydi. Mif zamonaviylikning muvaffaqiyatsizliklarini ko'rsatadigan linzaga aylanadi. Eliotning afsona bilan aloqasi *“The Wasteland”* dan tashqari, uning keyingi she'riyatiga, xususan, 1936 va 1942 yillar oralig'ida yozgan *“To'rt kvartet”* ga ham ta'sir qiladi. Ushbu she'rlarda mifologik va diniy simbolizm vaqt, xotira va ma'naviy o'zgarishlarni o'rganish uchun ishlatiladi. Xristian ilohiyoti, klassik falsafa va Sharq tafakkuriga tayanib, Eliot azob-uqubatlar va abadiylik bilan ajralib turadigan dunyoda najot topish imkoniyati haqida she'riy mulohaza yuritadi. *“To'rt kvartet”* dagi afsona shunchaki ishoralar to'plami emas, balki voqelikning o'zi haqida fikrlash usuli bo'lib, Eliotga individual tajriba lahzalarini kengroq kosmik tartib bilan bog'lash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eliot, T.S. (1922). *The Waste Land*. The Dial.
2. Eliot, T.S. (1919). *“Tradition and the Individual Talent”*. *The Egoist*.
3. Eliot, T.S. (1943). *Four Quartets*. Harcourt Brace.
4. Frazer, J.G. (1890). *The Golden Bough: A Study in Comparative Religion*. Macmillan.
5. Weston, J.L. (1920). *From Ritual to Romance*. Cambridge University Press.
6. Smith, G. (1983). *The Waste Land*. George Allen & Unwin.
7. Moody, A.D. (1994). *Thomas Stearns Eliot: Poet*. Cambridge University Press.
8. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. (2000-2005). Eliot, T.S. Toshkent.